

H.C. Andersen i kulturanalysen

H.C. Andersen er én, man fortæller historier om. Han er en del af den kollektive bevidsthed i mange forskellige kulturelle sammenhænge verden over, og i særdeleshed i Danmark. Andersens status og arven efter ham opretholdes dynamisk af både samfundsinstitutioner og almindelige mennesker. Den institutionelle opretholdelse foregår, når hans værker placeres på kanon, når han er et obligatorisk emne i undervisningssammenhænge, når han bruges som politisk magtmiddel, når han gøres til forskningsemne, og når versioner af ham og hans værker vises frem i museale sammenhænge. Disse institutionelle rammesætninger af H.C. Andersen fungerer i kraft af, at hans status samtidig bekræftes og reproduceres i hverdagslige sammenhænge, når de samlede eventyr ligger blandt dåbsgaver, når børn lærer, hvad det vil sige at føle sig som en grim ælling, og når Andersens kendte eventyrfigurer vinkles og forstærkes i populærkulturelle versioner. H.C. Andersen er dermed en form for erindringsobjekt, et transitivt medie, som mennesker sammen husker og glemmer igennem. Et objekt, der som en etableret del af en materiel og immateriel kulturarv bringes til anvendelse på forskellige niveauer som social lim, som et samlingspunkt i et dansk forestillet fællesskab. Indlejret i denne kulturelt sammenflettende funktion findes også en adskillende dimension: Når fællesskaber bindes sammen, foregår det i processer, hvor det, der opleves som fælles kendetegn og overbevisninger, fremhæves og sættes i forhold og modsætning til fællesskabets forestillinger om andre. H.C. Andersens danske kulturhistorie rummer mange fortællinger om, hvordan han gennem tiden er blevet tildelt sådanne afgrænsede og afgrænsende betydninger og værdier.

For at kunne fortælle historier om og gennem Andersen er det en forudsætning, at det er klart, hvilken H.C. Andersen der fortælles om.

Det foregår ved, at sætningen ”H.C. Andersen som ---” bliver suppleret med prædikater, og disse processer understreger, at H.C. Andersen ikke er en absolut enhed, der kun kan betyde én ting og bruges på én måde. Han er og betyder det, mennesker gør ham til, når bestemte versioner af ham fremhæves på bekostning af andre mulige. H.C. Andersen som nationalsymbol. H.C. Andersen som dansk kulturarv. H.C. Andersen som eventyrdigter. H.C. Andersen som geni. H.C. Andersen som børneforfatter. H.C. Andersen som mønsterbryder, som seksuel afviger, som kongesøn, som forfængelig, som selvoptaget, som socialt akavet. Hver gang Andersen gøres til genstand for fortællinger, hver gang han suppleres med et prædikat, indlejres han i en afgrænset kontekst, hvor prædikatet fungerer som den prisme, han skal forstås igennem. Disse mere eller mindre midlertidige fastfrysninger af H.C. Andersen viser, at han opfattes som værd at fortælle historier om og igennem, og dermed opretholdes han som et dynamisk og tilpasningsdygtigt kulturelt objekt. Hvis ingen havde lyst til at fortælle historier om H.C. Andersen, ville han med tiden blive et statisk objekt i fare for at miste værdi, og opfattelserne af ham som værdifuld er afgørende for, at mennesker har lyst til at give ham videre til næste generation som kulturarv. Nogle fastfrysninger af Andersen kan imidlertid også blive så etablerede, at de synes unødvendige at sætte spørgsmålstegn ved. Og hvis ingen forholder sig kritisk til H.C. Andersens status, betydninger og værdi, vil han også med tiden blive statisk og findes uvigtig den dag, de etablerede fortællinger ikke længere harmonerer med aktuelle overbevisninger og værdisæt. Netop fordi Andersen er placeret så solidt i danskeres forestillinger om en fælles national identitet og kultur, er der ikke mange eksempler på forskning, som retter et kritisk blik mod, hvordan H.C. Andersen har opnået denne status som funktionelt symbol, hvad den indebærer, og hvordan den udtrykkes, eller hvilke udfordringer og potentialer der er forbundet med den. Denne bog sætter et kulturvidenskabeligt fokus på netop det ved at undersøge, hvordan det til forskellige tider er kommet til udtryk, når H.C. Andersen er blevet indlejret i kulturelle kontekster og tildelt betydning og værdi dér. Andersen er et dynamisk kulturelt objekt og viser sig hele tiden brugbar i nye sammenhænge. For at kunne tilgå ham som kulturanalytisk genstand og rette et kritisk blik mod, hvordan hegemoniske fortællinger om H.C. Andersen bliver til og

opretholdes, er det også i denne bogs fortælling om ham nødvendigt at fryse ham fast i en bestemt version; at forsyne ham med et prædikat, så han et øjeblik står stille som kulturanalytisk genstand. Denne kulturanalytiske fastfrysning af objektet foretages ikke med den hensigt at gøre H.C. Andersen statisk på sigt. Der er ikke en underliggende påstand om, at den præsenterede tilgang til Andersen skal være den eneste måde at betragte ham på, hverken i H.C. Andersen-forskningen generelt eller i kulturforskningen omkring Andersen. Men for at kunne undersøge, hvad der er på spil i de kulturelle processer, hvor H.C. Andersen gøres til noget bestemt frem for noget andet, er det nødvendigt at fuldføre sætningen ”H.C. Andersen som ---” med et prædikat, der er anvendeligt i analyser af Andersens kulturelle betydninger og funktioner. Denne bog præsenterer derfor et bud på, hvordan H.C. Andersen kan begribes og tilgås som et kulturelt ikon.

Ikon er et ord, der de seneste årtier har fået nye betydninger. Hvor ikoner oprindeligt refererede til religiøse træudskårne billeder, knyttes betegnelsen nu også til sekulære fænomener, mennesker, dyr, ting og begivenheder. I takt med den gennemgribende sekularisering af ikon-begrebet synes grænserne for, hvad man kan kalde et ikon, eller hvad der kan betegnes som ikonisk, at blive skubbet mere og mere. Det kommer for eksempel til udtryk i massemedier, som kæmper online om flest klik på deres overskrifter. Her er hensigten med overskriften ikke altid at beskrive artiklens indhold præcist, men i stedet at få læsere til at klikke på den og tilgå selve artiklen. For at få læsere til det bruges ord og betegnelser som lokkemad, og ikon/ikonisk falder tydeligvis inden for den kategori. ”Ikonisk fodboldspiller er død” skal få læsere til at tænke: ”Hvem kan det mon være?” og klikke på artiklen. Når jeg klikker på sådanne artikler, både som privatperson og forsker, er mine første tanker enten ”Ikon for hvad?” eller ”Hvordan ikon?” Det første spørgsmål drejer sig om ikonets eksistensberettigelse: Et ikon har en mere eller mindre direkte repræsentativ forbindelse til noget andet. Det er ikon for nogen eller noget og er dermed afhængigt af at blive set og tillagt betydning som ikon. Det andet spørgsmål er rettet mod ikonets relativitet. Der er ikke tale om en absolut, uforanderlig kategori, men om en position, der udelukkende kan opretholdes i kraft af en konsensus blandt (mange) mennesker.

I H.C. Andersen-forskningen har den ukritiske sekulære brug af ikon-begrebet også sneget sig ind. Flere forskere, jeg selv inklusive, har således betegnet H.C. Andersen som et kulturelt ikon (Bom 2014; 2015a; 2015b; Bom & Thomsen 2017; Bom, Bøggild & Frandsen 2019; Bøggild 2018; Stougaard-Nielsen 2019). Betegnelsen ledsages imidlertid ikke i nogen af tilfældene med videnskabelige overvejelser eller argumenter. "Ikonet Andersen" synes dermed også her at fungere som en form for clickbait. Betegnelsen bruges som et legitimerende afsæt for det, de enkelte forskere egentlig gerne vil fokusere på og argumentere for, og derfor forbliver spørgsmålene "Ikon for hvad?" og "Hvordan ikon?" ubesvarede. Disse to spørgsmål forudsætter desuden, at et andet ubesvaret spørgsmål allerede er besvaret: "Hvad er et kulturelt ikon?" Det er disse spørgsmål, jeg fokuserer på i denne bog.

Ikoniseringen af H.C. Andersen begyndte, længe før verden begyndte at tale om kulturelle ikoner. Allerede mens Andersen stadig levede, var kritikere, forfatterkolleger og anmeldere ivrige efter at give deres meninger om hans udgivelser til kende, og H.C. Andersen bidrog også til fortællingerne om både sig selv og sin kunst med et stigende fokus på udformning og indhold af den arv, som han forventede, at værkerne ville blive til i hans eftertid. Allerede i H.C. Andersens samtid var der således flere tegn på, at han en dag ville få en ophøjet status i menneskers bevidsthed. I det første århundrede var forskningen i H.C. Andersen koncentreret om både hans værker og hans biografi, indimellem i en mere eller mindre skøn sammenblanding. I løbet af det seneste årti er der imidlertid føjet en ekstra dimension til forskningen i H.C. Andersen, hvor kunstneren og hans værker betragtes som genstande for kulturforskning. Her er fokus på, hvad der gør sig gældende, når Andersen tildeles betydning af mennesker med forskellige værdisæt, livs- og verdenssyn. Hvad sker der med H.C. Andersen og hans værker i sådanne processer, og hvad fortæller processerne om de mennesker, der bruger ham? Dette nye kulturanalytiske fokus på H.C. Andersen aktiverer ham som et spejl for de mennesker, der bruger ham. Når de kigger sig i det spejl, der er H.C. Andersen, fortæller spejlbilledet aktuelle historier om, hvordan de ser verden, hvad de finder vigtigt og hvorfor. Det er sådanne historier, der bidrager til H.C. Andersens ikoniske værdi, status og potentiale, og det er dem, der er i centrum her:

både historierne, der fortælles af forskere, af medier, af samfundsinstitutioner og af alle mulige andre mennesker gennem H.C. Andersen.

Men hvad er så et kulturelt ikon? Et oplagt sted at starte er i ordbøgerne. I *Den Danske Ordbog* er ordet ”ikons” anden betydning beskrevet sådan her: ”(person med status som) symbol på eller indbegrebet af tendenser i tiden”. Med formuleringerne ”symbol på” og ”indbegrebet af tendenser” beskrives ikonets repræsentativitet som et centralt element. Det samme gør sig gældende i engelske ordbøger, hvor det repræsentative nævnes direkte i definitionerne. I *Cambridge Dictionary* defineres det kulturelle ikon som: ”a very famous person or thing considered as representing a set of beliefs or a way of life”, og i *Oxford English Dictionary* findes følgende definition: ”a person or thing regarded as a representative symbol, especially of a culture or a movement; a person or an institution considered worthy of admiration or respect” (Soanes & Stevenson 2004). Disse tre definitioners fremhævelser af ikonets repræsentative funktion fortæller, at et kulturelt ikon aldrig kan stå alene. Det er uløseligt koblet til de forestillinger og dertilhørende værdier, som gør sig gældende for de mennesker, der betegner det som ikon. Af definitionerne kan man også udlede, at et kulturelt ikon i høj grad rummer affekt og diskursiv kraft. Ikonet er en magtfuld repræsentation, og det magtfulde ligger i, at repræsentationen er billedfremkaldende. Den aktiverer affektivt-diskursive processer i mennesker, som forbinder ikonet med noget andet, sætter det i relation til andre elementer, og dermed tildeler det en unik status og position. Det antydes også i beskrivelsen af ordet ”kulturfænomens” betydning på portalen *Ordbogen.com*: ”genstand eller aktivitet, der er skabt eller præget af mennesker og fungerer som et ikon, et socialt samlingspunkt eller en fast del af tilværelsen” (min kursivering). I denne definition understreges det, at ikonet er socialt konstrueret, og at det dermed tildeles betydning og værdi i praksis. Fordi praksisdimensionen er afgørende for ikonets status og funktion, er det relevant også at inddrage en mindre lødig platforms definition af et kulturelt ikon. Når man tager internettets søgemaskiner i brug for at finde en definition af et ord, er *Wikipedia* ofte et af de første links, der dukker op. Selvom det er diskutabelt, om platformen er et konstruktivt sted at lede efter fakta, har den altså en signifikant definitionsmagt i praksis, fordi definitionen her vil blive læst af mange

mennesker. Og hvad finder de så? På *Simple English Wikipedia* går ideen om et kulturelt ikons repræsentative, affektive og praksisorienterede elementer igen:

A cultural icon can be a symbol, logo, picture, name, face, person, building, or *other image*. It is *easily recognized* and generally represents an object or idea with *great cultural significance* to a wide cultural group. It has a special status as representing, or important to, or loved by, a particular group of people, a place, or a period in history. In the media, many well-known examples of popular culture have been called "iconic". Some writers say that the word is overused.

(*Simple English Wikipedia*, mine kursiveringer)

Denne mere detaljerede definition rummer flere oplysninger om, hvad det kan indebære at være et kulturelt ikon. Først betegnes ikonet som en form for billede, der er let genkendeligt, og som repræsenterer noget. Det fremhæves her, at dette "noget" skal have stor kulturel vigtighed i en større gruppe. Definitionen ledsages imidlertid ikke af mere nuancerende forklaringer eller definitioner, hvilket også bliver tydeligere, hvis man bevæger sig længere ned på hjemmesiden. Her findes et afsnit, der hedder "Icons by selected countries". Under Danmark er der tre billeder: et af wienerbrød, et af legoklodser og et af H.C. Andersen. Det er altså ikke kun forskere, der har vurderet, at Andersen kan bære en betegnelse som kulturelt ikon. Men de spørgsmål, som definitionen kan give lyst til at stille, forbliver ubesvarede, både på hjemmesiden, men indtil nu altså også i forskningen og i medier: Hvem skal ikonet være let genkendeligt for, før det kan betegnes som sådan? Hvem bestemmer, og hvordan bestemmes det, hvad det repræsenterer? Hvad skal der til for at opretholde denne repræsentative position? Hvordan kommer det til udtryk i de kulturelle processer, hvor ikonets status søges fastholdt? Eller sammenfattende: Hvordan kommer det kulturelle ikons betydninger og funktioner til udtryk i praksis?

Det er sådanne spørgsmål, jeg vil stille i denne bog. Det er ikke min hensigt at fremlægge en fuldstændig kronologisk redegørelse for, hvordan H.C. Andersen har opnået en status som kulturelt ikon, og hvad det vil sige. Jeg vælger i stedet at koncentrere mig om udvalgte nedslag i den kulturhistorie, der er H.C. Andersens. I de eksempler, jeg

inddrager, mener jeg at kunne spore brud og tilføjelser til fortællingen, som alle kan belyse, hvad det vil sige at blive og være et kulturelt ikon, og hvordan det går til, når kulturelle ikoner tildeles betydning og værdi i praksis. Men først er det nødvendigt at placere H.C. Andersen som genstand for kulturanalyse.

Det rejsende ikon

De teoretiske, metodiske og analytiske beslutninger, der er truffet i forbindelse med rammesætningen af mine analyser, er alle inspirerede af de britiske cultural studies, som jeg herfra kalder kulturstudier. Siden kulturstudier blev etableret i 1950'erne, har de haft et fokus på forholdene mellem individ og magt som et primært kendetegn. Disse forhold undersøges ud fra en præmis om, at kultur og samfund er dialektisk forbundne, gensidigt konstituerende kategorier (Ang 2008), der er funderet i ”det almindelige” (Williams 1989). Kultur og samfund og måderne, hvorpå de to dimensioner virker på hinanden i hverdagslig praksis, er det analytiske hovedfokus i kulturstudier (Hoggart 1957; Williams 1961). I værket *The Long Revolution* definerede kulturforskeren Raymond Williams i 1961 kultur som ”en beskrivelse af en bestemt måde at leve på, som udtrykker bestemte meninger og værdier, ikke kun i kunst og læring, men også i institutioner og i almindelig opførelse” (Williams 1961, 57). Et fokus på det almindelige inkluderede altså en interesse for de meninger, der konstituerer den levede oplevelse af hverdagen (Ang 2008, 232). Det vil sige, at der i kulturstudier, både da de blev etableret og i dag, indgår centrale koblinger mellem mennesker og det moderne statsapparat og mellem det specifikt kulturelle (for eksempel litteratur) og det hverdagslige (Sørensen 2017, 199). Det er et centralt kendetegn ved kulturstudier, at de er teoretisk motiverede, hvilket indebærer, at det analytiske fokus på praksis kombineres med begreber, der kan belyse, hvordan magt etableres, opretholdes, skaber konsensus og fremmer ønskelig adfærd.

Den forståelse af kultur, som jeg præsenterer i denne bog, er hovedsageligt inspireret af kulturforskeren Stuart Hall, der i dag betragtes som et af de mest autoritative talerør for kulturstudier (Sørensen 2017, 203). ”There is something at stake in cultural studies”, skrev han